

Визначення релігії, структура та її функції. Джерела релігії

В сучасній теології, зокрема в теологічному словнику, вважається, що первісне значення слова «релігія» може походити від латинських слів: «relegere» – часто звертатися, скрупульозно обдумувати; «religari» – прив'язатися, «reeligere» – знову обирати. В феноменологічному сенсі релігія часто визначається як «спілкування з тим, що є святим(святе)», при цьому те «спілкування» розуміється дуже широко і може охоплювати теоретичні, естетичні і етичні, релігійні акти. За св. Томою Аквінським, завданням релігії є підтримувати спрямованості людини до Бога, а усіх, хто питає про підставу і мету світу, що ми називаємо Богом, він вважає за релігійних. Релігія у вищому сенсі означає також культ Бога, який походить з питання Бога і з роздумів над ним (доведення існування Бога) і набуває видимої суспільної форми.

«Філософський енциклопедичний словник» веде походження терміну «релігія» від латинського поняття «religio» – побожний, і розглядає дане поняття як духовний феномен, що виражає віру людини в існування надприродного Начала і є для неї засобом спілкування з ним та входження в його світ. В обряді «релігія» визначається як сукупність віросповідань, обрядів, традицій, що мають на меті встановити зв'язок між людиною і вищими формами буття і охоплює, як правило, всі сторони індивідуальної і суспільної свідомості. У сенсі феноменального релігію визначають як „спілкування з тим, що є святе“, а це спілкування має широке значення і охоплює релігійні, теоретичні, естетичні, етичні акти. Релігія у вищому сенсі – культ Бога у видимій суспільній формі.

«Релігієзнавчий словник» також робить наголос на тому, що релігія, як духовний феномен виражає не лише віру людини в існування надприродного Начала, що є джерелом буття всього існуючого, а й виступає для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ.

У психології релігії даний термін розуміється як форма суспільної свідомості та індивідуального світогляду, що ґрунтується на вірі в існування надприродного світового начала, яке створило матеріальний світ і може „волютаристськи

втручатися“ у перебіг подій у ньому, в його закономірності та причинно-наслідкові зв'язки.

Отже, етимологічно поняття «релігія» («*religio*») є рівнозначний з українськими словами «обов'язок», «повинність», а також походить від слова «*relegare*» – зв'язок, злука (з Богом).

В сучасному релігієзнавстві прийнято розділяти тлумачення релігії, враховуючи різні концептуальні інтерпретації релігії, як це робить, наприклад, П.Л. Яроцький – одним із провідних сучасних українських релігієзнавців:

- теологічні (конфесійні) інтерпретації намагаються зрозуміти релігію «зсередини», на ґрунті відповідного релігійного досвіду; тут ідеться про зв'язок людини із Богом, з Абсолютом, з якоюсь Силою, з Нумінозним (лат. «*numen*» – божественна воля, влада, сила божества), з Трансцендентним (Е. Трільч, Р. Отто, П.А. Флоренський, П.Л. Бергер);

- філософські і соціологічні – трактують релігію багатоманітно, відрізняють залежно від вихідних принципів і методів (І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Л.Ф. Фейєрбах, К. Маркс, Ф. Енгельс);

- біологічні і психологічні – шукають основу релігії в біологічних або біопсихологічних процесах людини; з цієї точки зору основу релігії складають релігійний інстинкт, релігійне почуття, індивідуальна або групова психіка, емоційна сфера взагалі (залежність і страх, шанобливість і благодійність, любов, пережиття безконечності, моральне почуття і почуття піднесеності) (У. Джеймс, З. Фрейд, К.Г. Юнг, Е. Фромм);

- етнологічний підхід – використання етнографічного матеріалу, для пояснення релігії використовують найчастіше ідеї культурної (соціальної) антропології; джерело релігії вбачають в «людській природі», притаманній індивіда і акумульованій в комбінації матеріальних і духовних потреб; релігія розглядається в якості всезагального феномену культури (Б. Малиновський) (див.: додаток 1).

У зв'язку з цим варто звернути увагу на те, що дані погляди на релігію торкаються питання походження, джерел релігії, а в період державного радянського атеїзму основним джерелом релігії вважали фантазію, звідки вона поставала як щось

неправдиве, негативне, як антикультурне явище. Так, Ф. Енгельс вважав, що релігія виникла в процесі осмислення людиною сил природи, а пізніше – суспільних сил, що вона є однією з найбільш давніх форм духовного освоєння світу, яка впливає з властивостей процесу пізнання. Ф. Енгельс полемізував з Є. Дюрінгом, який вимагав заборонити релігію і казав, що: „Релігія забороняється. Але ж всяка релігія не є чим іншим, як фантастичним відображенням у головах людей тих зовнішніх сил, які панують над ними в їх повсякденному житті“. Дана думка є сьогодні іще достатньо широко поширена в релігієзнавстві.

Але сама фантазія щонайбільше може витворити окремі образи або групи образів, але логічні, тривкі відношення між тими образами може продукувати тільки розум, а фантазія – спосіб осягнення «свого світу», в якому людина відчувається наче в себе в дома.

Пояснити сам термін «релігія» не розглянувши розуміння різними науковцями її виникнення як такої не можливо без того щоб розглянути й інші джерела релігії. Зокрема, до цих джерел релігії відносять також страх перед грізними явищами природи (Лукрецій Кар), але ж звірята також відчувають страх перед такими явищами, як буря, громи, землетруси, затемнення Сонця, Місяця, але релігія є в них відсутньою. Отже, самого страху є недостатньо для її виникнення, тобто потрібно мати духовну субстанцію – душу, яка вміє думати, ставити собі питання.

Наступним джерелом релігії вважається бажання кращого життя, егоїстичні тенденції (Людвіг Фейєрбах), тобто мрія про краще життя і кращий світ призводить людину до покладання на якусь вищу силу, Абсолют, щоби «осолодити», покращити собі життя. В дійсності кожній релігії є притаманна віра, що Бог не тільки помагає і нагороджує, але і карає. Тобто людина повинна вміти нести відповідальність за свої вчинки. Релігія є попередженням особистості про відповідальність на цьому й на іншому світі.

Іще одним джерелом релігії виводиться сон, оскільки примітивна людина, як дитина, вважає сонні видіння за дійсність, а що в них якісь інші закони і подекуди якісь інші формули, то вона вважає ці видіння за «другий світ». Особливо джерело віри в загробне життя в даний спосіб люблять пояснювати атеїсти. В сні часом людина

бачить своїх померлих предків, отже, думає, що вони далі живуть. Якщо б це було так, то з часом, коли людина пізнала правду про сонні видіння, повинна би втратити віру в Бога. Але все-таки домінує між людьми критерій – «Сон – кара, а Бог – віра».

Залежність від Всесвіту вважають іще одним джерелом можливого виникнення релігії – відчуття своєї залежності, невіддільності від чогось вищого, приналежності до безмежного, потойбічного і невпізанного.

Останній погляд прийнято трактувати і як наївне пояснення світу з позицій антропоморфізму – прагнення людини пояснити першопричину світу, через власне становище в ньому та власного відношення до Всесвіту. Тобто пояснення чогось в відношенні до самого себе, а відтак невідоме зробити зрозумілим на підставі відомого, на підставі самого себе. Отже, коли люди уявляють собі першу причину світу, як живу, свідому, особову, то це і є проявом антропоморфізму.

На противагу такому погляду на джерела релігії, в розвинутих світових та національних релігіях існує достатньо раціональний та гносеологічно вмотивований погляд на постання релігії, в основі якого лежить переконання, що сам зовнішній світ є носієм правдивих джерел появи релігії в світі. Підтвердженням цьому є християнська теологія, в якій наводяться наступні аргументи на користь наведеному твердженню:

- а) доцільність у природі, що вказує на необхідність свого Творця;
- б) виразні ознаки Божого провидіння;
- в) безпосередні прояви сил другого світу та ін..

Окрім джерел релігії в зовнішньому світі, теологія наводить цілий ряд джерел, наявних у внутрішньому світі людини, зокрема, в людській душі:

- а) розум людини, який здатний досліджувати причини явищ;
- б) моральний закон (голос сумління), вписаний – як висловлюється святий апостол Павло – «в серці людини» (Рим. 2, 15);
- в) людські почуття і духовні прагнення безмежного щастя, страх перед смертю, обурення проти моральної кривди;
- г) релігійний інстинкт.

Зокрема релігійний інстинкт складають ті природні чинники, які самі собою доцільно діють і спонукають людське єство до правильної дії в певному напрямі, хоч воно не розуміє цілого процесу своєї дії, а до його свідомості доходить щойно її ефект. Інстинктивній дії протиставляється свідоме. Коли ми що-небудь робимо, а воно не є свідоме, або не вивчене, тоді воно є інстинктивне (дитина інстинктивно починає творити собі почуття, бажати, виконувати акти своєї волі...). Тобто всяка наша природна здібність на перших початках і у своїй першій стадії – є інстинктивною. Таким самим способом в особистості з'являється релігійний інстинкт (як і соціальний та ін.). Якщо заклопотану, мало обізнану людину, запитати чому вона вірить, – вона не зможе пояснити, звідси вона вірить в якесь божество інстинктивно, що є доволі притаманним у сьогоднішньому українському постатеїстичному суспільстві.

Але інстинкт людський діє не тільки через почуття, але і через розум і на етапі дії функції інстинкту перебирає вже розум. Та свідомий розум не може вичерпати весь запас інстинкту. Завжди залишаються якісь душевні чинники, переживання, внутрішні перестороги, тощо, котрих ми не можемо відкрито сформулювати, а вони людину роблять «релігійним єством».

Впродовж усієї людської історії саме віра, віра в надприродне була головною ознакою, правдивим джерелом релігії. Так, іще філософ Сенека стверджував: „Всім є природжена віра в богів, і нема народу позбавленого всяких законів і звичаїв, щоб не вірити в богів“. Інший філософ Плутарх переконував: „Думаю, що швидше б можна відбудувати місто без ґрунту, ніж щоб могла утворитися громада чи село без віри в якесь божество”.

Сучасне релігієзнавство є одностайним в тому, що релігійна віра в надприродне в більшості релігій світу має цілий ряд спільних особливостей:

а) вона передбачає не лише наявність у свідомості уявлень про надприродне (такі уявлення можуть бути і в невіруючого), а віру (часто підкріплену раціонально) в реальне існування надприродного (тут проходить розмежування між казкою і релігійним уявленням, між мистецтвом і релігією);

б) релігійна віра обов'язково проявляється в емоційній формі, в емоційному ставленні віруючого до надприродного, що є проявом релігійних почуттів;

в) віра в надприродне включає переконання в існування особливих двобічних стосунків між людиною і надприродним; віруюча людина переконана, що надприродне не просто існує, а що воно може вплинути на її життя, долю, але цей вплив є, як вважає віруючий, і з його боку – моління, просьба про щось.

Щоби більше зрозуміти проблему релігії як невід’ємної складової сутності нашого життя, слід розглянути її структуру, що фіксує її складність як соціального і духовного явища. При цьому в структурі релігії прийнято виокремлювати дві сторони (сфери) – духовну (релігійна свідомість, релігійна психологія) та практичну (культова діяльність, релігійні організації, релігійні відношення).

Релігійна свідомість є способом відношення віруючого до світу через систему поглядів, зміст і значення яких становить віра в надприродне. З нею є тісно пов’язана релігійна психологія – сукупність властивих масі віруючих уявлень, почуттів, настроїв, звичок, традицій, пов’язаних із певною системою релігійних ідей. Релігійна психологія є буденною релігійною свідомістю. Вона виникає в первісному суспільстві, коли формується рання релігійність як спосіб освоєння навколишнього світу (магія, фетишизм, анімізм).

Психологічні аспекти релігії є невіддільними від практичної сфера релігійної діяльності, яка включає в себе спроби впливу людини, за допомогою якихось символічних, культових дій, на надприродні об’єкти. До культу належать: обряди, ритуали, жертвоприношення, таїнства, богослужіння, пости, молитви, а також матеріальні предмети та споруди – храми, священні реліквії, посуд, одяг. Об’єктом культової діяльності виступає щось надприродне, а суб’єктом – віруючий, релігійна група, організація, що виникають на основі спільності вірувань та обрядів. Взагалі культ – це мова релігії, де будь-яка дія містить певне значення. (див.: додаток 2).

Тобто релігія виявляє певні суспільні та індивідуальні потреби та їх задовольняє. Способи такого задоволення позначають поняттям «функції релігії», що водночас означає також форми, способи і напрямки впливу релігії на соціум, його структурні елементи, людські спільноти, особистість. Обсяг, ступінь функціонального впливу релігії на соціум, людину, визначають рівень її престижу, вказуючи на її соціальну значимість, місце в суспільстві. Певні функції є, як свідчить релігієзнавча наука, в

основному, історично і соціально обумовлені. Серед численних функцій релігії Анатолій Колодний виділяє такі, як:

- світоглядна функція, бо саме релігія розкриває суб'єкту сенс життя, відповідає на його основні, життєво важливі питання, що стосуються його відносин із світом; дана функція дає віруючій людині певний набір символів, понять і категорій, в межах яких вона визначає своє ставлення до довкілля, свою життєдіяльність;
- виповнювальна або компенсаційна функція – віра в надприродне компенсує людині те, чого вона не може добитися реальними способами із-за своєї немочі; ідеться про наповнення оптимістичним змістом сенсу життя людини;
- інтегративна функція – забезпечення людині можливості спільного життя чи то в громаді, чи в церкві в цілому; дана функція відбувається на основі спільності віри і спільної діяльності;
- комунікативна функція (близька до інтегративної) – релігія постає формальною основою зв'язку між людьми, що належать до одного віросповідання;
- регулятивна функція – створення своєї системи норм і цінностей, приписів і заборон, що регламентують поведінку людини, задають їй певні типи;
- сакралізаційна і секуляризаційна функції – процес функціонального впливу релігій, релігійних організацій на суспільство; перше відображає процес розширення простору і сфер функціонування релігій, а друге – звуження її впливів, звільнення життєдіяльності людей від релігійно-церковного санкціонування (див.: додаток 3).

Інші сучасні провідні релігієзнавці роблять певні доповнення та уточнення функцій релігії. Так, Харьковченко Є.А. виповнювальну функцію іменує ще ілюзорно-компенсаторною. Комунікативну функцію Яроцький П.Л. поділяє на вертикальну і горизонтальну. Вертикальна – це спілкування Людина – Бог, а горизонтальна – Людини – Людина, при чому взаємозв'язок постає як між віруючими однієї спільноти так і поза даними межами. Інтегративній функції протиставляє дезінтегративну – тобто неможливість проживання віруючих в одній спільноті із-за релігійно забарвлених воєн і конфліктів. При цьому Яроцький П.Л. окремо виділяє компенсаційну і терапевтичну функції релігії:

- компенсаційна — йдеться про компенсувальну залежність людей від об'єктивних умов існування; компенсування розриву в людському бутті, пошук себе;
- терапевтична — утішальна, лікувальна; зняття негативних наслідків життєвих стресових ситуацій, досягнення чи збереження внутрішнього спокою, душевної рівноваги.

Окрім названих функцій, релігія в минулому виконувала, а іноді в деяких країнах (наприклад, мусульманських, в Китаї, Кореї, Японії) і тепер здійснює інші функції: етноформуючу, культуроформуючу, культурозберігаючу.

Підсумовуючи сказане, слід підкреслити, що релігія є складним духовним і соціальним явищем, яке з самого початку своєї появи сформувалось як невід'ємна складова людської сутності, закладеної Творцем — «конструктором» людини і як спосіб духовно-матеріального освоєння людиною навколишнього світу і знаходження людиною свого місця в бутті в світі. Визначення, джерела, функції і структура релігії є тісно взаємопов'язаними, оскільки мають на меті вирішити єдину проблему причини існування, зародження і функціонування феномену релігії та певних форм релігійності і їх впливу на подальше життя особистості. В цьому контексті особливого значення набуває виявлення природи релігії як духовного феномену і як проблеми духовної ідентифікації індивіда в даному феномені.

Список літератури:

1. Адріанов В. М., Бублик С. А., Ібрагімов М. М., Чміль Б. Ф. Релігієзнавство: Навч. посіб. — К.: СП «Хрінком Інтер», 1998. — 495 с.
2. Академічне релігієзнавство: Підручник / За ред. А.М. Колодного. — К., 2000. — 431 с.
3. Калінін Ю.А., Харьковченко Є.А. Релігієзнавство. — К.: Наукова думка, 1998. — 335 с.
4. Кияк С. Апологетика. Оборона християнської віри з основами фундаментальної теології. — Івано-Франківськ: Вид-во ІФТКДІ. — 1997. — 384 с.
5. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. — Дрогобич — Київ, 2006. — 168 с.
6. Красников А. Н. Методология классической феноменологии религии // Вестник МГУ. — Сер.7. Философия. — №1. — 2004. — С.74-97.
7. Рагнер К., Форгрімлер Г. Короткий теологічний словник. — Львів, 1996. — 663 с.
8. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. — К.: Четверта хвиля, 1996. — 389 с.
9. Ракитянский В. Существование человека как вида и феномен религии // <http://www.lebed.com/2004/art3836.htm>.
10. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
11. Харьковченко Є. Релігієзнавство. Підручник. — К.: Наукова думка, 2007. — 379 с.
12. Хлевінський З. Релігія та людська особа // Релігія в сучасному світі: матеріали до курсу релігієзнавства. За ред. Г. Зімоня / 3 пол. Перекл. Г. Теодорович. — Львів: Свічадо. — 2007. — С. 67-96.
13. Яроцький П.Л. Релігієзнавство: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2004. — 308 с.